

Jozef L. de Belder, circa 1942 [Letterenhuis]

Elke Brems

Voor mij een vader

Maurice Gilliams verdedigt J.L. de Belder

Na de Tweede Wereldoorlog kwam de dichter Jozef de Belder wegens collaboratie in de gevangenis terecht. Maurice Gilliams schreef voor het krijgsauditoraat een dossier ter verdediging van De Belder. Hij analyseerde daarin De Belders dichterschap en poëzie, in het bijzonder diens gedicht 'Ode aan de Führer'.¹

Een wereldvreemde nationaal-socialist

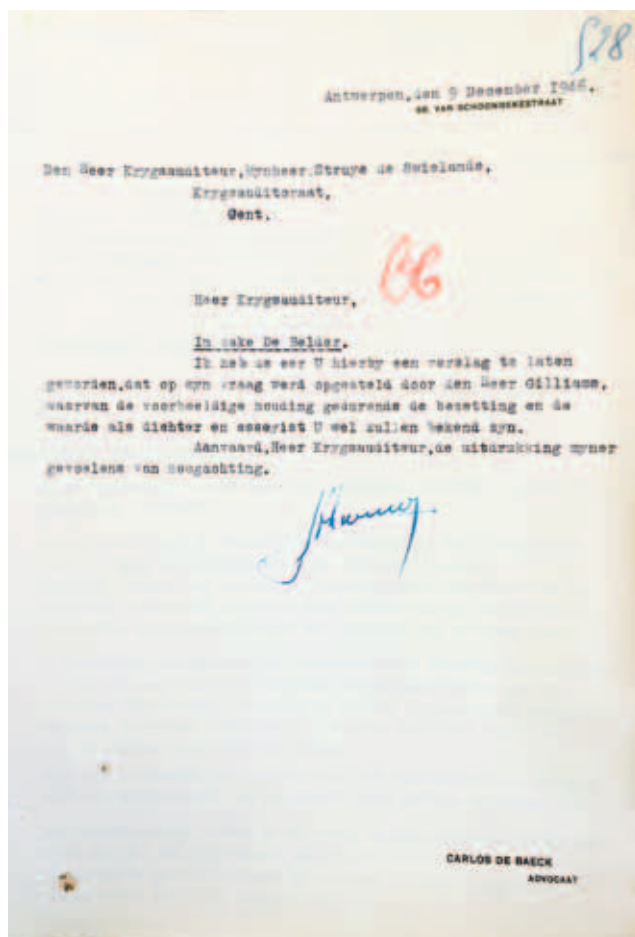
Op 9 december 1946 bezorgde advocaat Carlos de Baeck een dertien bladzijden tellende tekst van Maurice Gilliams aan de Krijgsauditeur van Gent, meneer Struye de Swielande. Gilliams schreef die tekst ter verdediging van de dichter J.L. de Belder, die verdacht werd van collaboratie en in de gevangenis zijn proces afwachtte.

Over De Belders poëzie en levensloop is tot in de jaren tachtig van de vorige eeuw heel wat kritische reflectie verschenen. Over zijn oorlogsperiode wordt daarin doorgaans niet veel gezegd. In het *Kritisch Literatuur Lexicon* lezen we dat hij van 1936 tot 1944 als journalist werkte voor *De Courant* en *Het Volk*, maar die twee kranten verschenen niet tijdens de Tweede Wereldoorlog. In *Jozef de Belder* in de reeks 'Grote ontmoetingen' schreef Van de Perre: 'Omdat hij [...] tijdens de oorlogsjaren [...] zijn gewone activiteiten heeft voortgezet, zichzelf bleef als Vlaming en opkwam voor het eigen Vlaams bestand, is ook voor hem de nasleep bitter', wat bijna exact hetzelfde is als wat Adriaan Magerman twee jaar daarvoor schreef in zijn monografie over De Belder.²

Toch is het zeker geen geheim dat De Belder in de collaboratie zat.³ In *Het Morgenrood. Het Avondrood*, een herinneringsalbum voor De Belder uit 1983,

door zijn familie samengesteld, wordt die periode zelfs uitgebreid in herinnering gebracht, onder meer door een selectie van dagboek aantekeningen uit de gevangenis. Het album biedt een erg persoonlijke, intieme inkijk in aspecten van De Belders leven. Hoewel de teksten in het album ongetwijfeld als een soort eerbetoon of zelfs eerherstel moesten dienen, krijg je als lezer vanuit een hedendaags perspectief soms het omgekeerde gevoel. Zo lezen we op bladzijden 20 en 21:

nu en dan betreurt de auteur [in zijn dagboek, EB] zijn verleden, de daden die tot zijn gevangenschap aanleiding hebben gegeven. [...] Deze dagboekpassages geven geen aanleiding om te veronderstellen dat de dichter ook de gedachte achter de daad, zijn politieke overtuiging, zou hebben betreurd. Latere uitspraken en standpunten bevestigen nog dat hij die overtuiging in de jaren van de dagboekjes trouw is gebleven.⁴

[L] Carlos de Baeck aan de krijgsauditeur [Rijksarchief] · [R] Maurice Gilliams, 1944 [Letterenhuis]

Toch is De Belder de literatuurgeschiedenis ingegaan als één van de dichters der innerlijkheid, een etiket dat hij kreeg van André Demedts in 1945 en dat daarna vaak werd overgenomen.⁵ Demedts rekende trouwens ook Gilliams tot die traditie (die hij laat teruggaan tot Hadewijch, Gezelle en Leopold). Lissens situeerde hem in een groep dichters die schreven in de sfeer van *De Tijdstroom* en *Vormen* en noemde hem ‘van allen de innigste en de meest innerlijke’.⁶ Van de Perre voegde daar in het *Kritisch Literatuur Lexicon* nog aan toe dat er in De Belders poëzie geen spoor te vinden was ‘van onze tijd of van de maatschappelijke gebeurtenissen die onze wereld beroeren’. De titel van een door Gaston Durnez samengestelde bundel over zijn werk uit 1987 luidde gelijklopend: *J.L. de Belder, wereldvreemd zanger van verdroomde poëzie*. Die typering van De Belder als een dichter die gericht is op het innerlijke en die als wereldvreemde geen deel neemt aan de maatschappelijke gebeurtenissen is zeker adequaat als je De Belders poëzie leest, maar is erg frappant als je weet dat De Belder tijdens de oorlog in het nationaal-socialistische blad *De Vlag* een ‘Ode aan de Führer’ publiceerde.⁷ Het is dat gedicht dat door Maurice Gilliams gelezen en ontleed werd ten behoeve van het Krijgsauditoraat. Gilliams zag alvast geen tegenstelling tussen het huldegedicht en de dromerige wereldvreemdheid van de dichter, zoals zal blijken.

De Belders oorlogsverleden

Jozef de Belder, die al als jongeling in Lier in Vlaamsgezinde kringen terecht kwam (onder meer in het zog van de Lierse ‘goeroe’ Ernest Vanderhallen) was tijdens de oorlog secretaris van de Gentse afdeling van de organisatie DeVlag. Die van oorsprong culturele Duitsch-Vlaamsche Arbeidsgemeenschap werd na de doorstart in 1941 gepolitiseerd en opgenomen in de ss-structuren.⁸ Ideologisch raakte de organisatie meer en meer geënt op het nationaal-socialisme en streefde ze naar een ‘inschakeling van Vlaanderen in het komende Germaanse Rijk’.⁹ In september 1944, toen dat Rijk een utopie bleek te zijn, week de leiding van DeVlag en enkele duizenden leden uit naar Duitsland.¹⁰ Ook De Belder en zijn vrouw en kinderen vluchtten mee, ‘om aan de blinde uitbarsting van de volkswoede te ontkomen’.¹¹

Hij ontsnapte echter niet aan gevangenschap en gerecht. Ook zijn vrouw, Line Lambert, die een rol speelde in de Vlaams-nationalistische vrouwenbeweging, werd enkele maanden gevangengezet.¹² In het Rijksarchief vind je die donkere periode uit De Belders leven zeer goed gedocumenteerd. In september 1944 werd De Belder ervan beschuldigd ‘1) met kwaad opzet ‘s vijands politiek gediend te hebben, 2) wetens ‘s vijands politiek gediend te hebben, 3) werkdadig lid eener staatsgevaarlijke groepeerings geweest te zijn, 4) een functie gehad te hebben in een staatsgevaarlijke groepeerings, en 5) drager van een verboden wapen geweest te zijn’. Beschuldigingen 6 en 7 hebben te maken met een schietpartij die plaatsvond in Baasrode ‘aan de Schelde ter hoogte der fabrieken’ op de dag van de vlucht, 2 september 1944. Van de zeven beschuldigingen aan zijn adres werd De Belder slechts voor

drie veroordeeld, te weten 1), 2) en 5).¹³ Afgezien van de wapendracht, ging het proces dan ook grotendeels over de manier waarop De Belder de politiek van de vijand gediend had.

De Belder dient de vijand

In het voorjaar van 1941 werd De Belder gewestelijk secretaris voor DeVlag in Gent. Als administratief medewerker schreef hij uiteraard veel brieven – die hij ondertekende met Heil Hitler – maar meestal in opdracht van oversten. Zijn correspondentie en zijn organisatorische taken hadden onder meer te maken met literaire voordrachten, de *Kinderlandverschickung* (waarbij kinderen uit Duitsgezinde families op vakantie gingen naar het Duitse platteland), en met de scholingscursussen over Germanenkunde voor kaderleden van DeVlag. In een ambtelijke brief van De Belder in verband met het scholingsexamen lezen we: ‘Zij [de lesvolgers, EB] zullen door hunnen aanwezigheid [op het examen EB] bewijzen dat zij de noodzakelijkheid van ene ernstige verdieping in de N.S. leer hebben ingezien’. Het examen dient ‘om na te gaan hoe onze lesvolgers de leerstof persoonlijk hebben verwerkt en of zij in staat zijn hun gedachten uit te dragen bij andere mensen, vooral bij anderst denkenden’.

Het is duidelijk dat De Belder gans de bezetting in dienst was van de Duitse propaganda, maar dan vooral als administratief medewerker. De substituut besloot: ‘Buiten die feiten heeft De Belder iedereen met rust gelaten en er zijn geen speciale klachten tegen hem binnengekomen’. In een brief aan ‘meneer de Auditeur’ van 11 november 1946 verdedigde De Belder zelf zijn werk voor de Gentse DeVlag. Ik wil benadrukken, zegt hij, ‘dat ik [...] slechts uitvoerde wat me als werk op het bureel werd gegeven en opgelegd. [...] dat [...] ik het steeds verfoeid heb deel te nemen aan [...] de te talrijk voorkomende drinkgelagen, banketten enz. die te pas en te onpas werden georganiseerd. Ik heb me nooit op mijn plaats gevoeld in dit milieu’. We lezen ook dat hij ontslag wilde nemen (wat geweigerd werd), dat hij nooit propaganda heeft gevoerd, dat hij louter secretariaatswerk deed, dat hij nooit een politieke rol wilde spelen, dat hij en zijn gezin in armoede leefden. Dat laatste werd bevestigd door een buurvrouw die in een korte verklaring zei de familie De Belder ‘verschillende malen geholpen te hebben met groenten en aardappelen uit mynen hof, alsook met ondergoed uit myn privé klerkas [sic].’

Naast zijn werkzaamheden voor DeVlag schreef De Belder in oorlogstijd artikels over kunst en cultuur in het ‘gestolen’ dagblad *Vooruit*, soms onder de schuilnaam B.E.¹⁴ In het document ‘Uiteenzetting der Zaak’ uit De Belders repressiedossier vatte de substituut die medewerking als volgt samen:

Rond begin April 1941 heeft hij zijn diensten aangeboden op het Dagblad ‘Vooruit’ en heeft daar regelmatig artikelen geschreven over

Kunst en Cultuur. Hij heeft gecolaboreerd [sic] tot op het einde van de bezetting maar heeft zich tot ene culturele samenwerking beperkt. [...] Hij beweert nooit over politiek gehandeld te hebben in die artikelen. Hij beweert deze plaats zooals al de andere die hij aanvaard heeft, aangenomen te hebben om zijn familie te redden. Hij was inderdaad in dien tijd reeds aan het hoofd van een kroostrijk huisgezin en de tijden waren zeker niet gemakkelijk. Hij heeft nog zijn medewerking verleend [sic] aan verschillende andere bladen zooals: 'Westland', 'Volk en Cultuur' en de 'De Vlag'.

In het dossier zit een lijst met al De Belders bijdragen in *Vooruit*. Er werd één verdachte zin gevonden (van 30 januari 1943): 'Het is Adolf Hitler geweest die zijn volk heeft aangevoerd tegen de demonen der cultuur verwoestende elementen'. Daarnaast hadden de onderzoekers heel *Vooruit* gelezen om te zien of De Belders naam daar nog in vermeld werd. Zo kwamen ze onder meer op het spoor dat hij in de aula van de Gentse universiteit een toespraak had gehouden ter gelegenheid van de (54ste) verjaardag van Hitler op 20 april 1943. Die spreekbeurt werd in *Vooruit* van 22 april uitvoerig samengevat in de krant en bevatte heel wat bezwarende zinssneden. Er blijkt duidelijk uit dat De Belder de opkomst en de idealen van het nationaal-socialisme goed bestudeerd had. 'Dat de adelaar, zoo besluit spreker, ditmaal moge terugkeeren om het niet meer te vergeefs vergotene bloed te dragen in de hemelen van de klare, eeuwige vergelding en van den onsterfelijken, heiligen Roem. Heil Hitler!'

Steun voor een dichterlijke ziel

Heel wat stukken uit het dossier getuigen ten gunste van De Belder, zoals een brief van de schrijver Albert van Hoogenbemt die een brief van De Belder uit het begin van de oorlog bijvoegde waarin die zijn werk voor *DeVlag* omschreef als 'het slordige werk voor "den broode" in een doodend en slordig milieu'.

Naast Van Hoogenbemt kreeg De Belder nog steun uit de culturele wereld. Er is een koel briefje van Johan Daisne van 27 augustus 1946 en een ontroerde brief van glaskunstenaar Jan Wouters van 20 september 1946 aan De Belders echtgenote die ook in het dossier is terechtgekomen: 'Jef is een van de schoonste mensen welke in onze leelijke wereld rondlopen [...] bekommerd om het schoonmenselijke zoo deerlijk in gevaar door die gruwelijke oorlogstijd [...] Wat kwaad kan die mensch toch gedaan hebben! [...] hij stond zeer nuchter tegenover het "uitverkoren ras" en was zeer ongerust over de jeugdopvoeding'. In het dossier zit ook een verklaring van 25 maart 1946 van Lode Baekelmans, Albert van Hoogenbemt en Albert Westerlinck: 'Wij wenschen ons niet in te laten met het beoordeelen van zijn houding tijdens de bezetting, maar wij denken aan den hachelijken gezondheidstoestand van den dichter met talent'.

35
Antwerpen, 25 Maart 1946

Den Heer Substituut de Brouwer,
Krijgsauditoraat
te Gent

Hooggeachte Heer,

Collega's vestigen onze aandacht op J.L.De Belder, een dichter met onmiskenbaar talent, gevangen te Merksplas en in het hospitaal van de kolonie als tuberculose-lidder opgenomen. Zijn geval hangt af van uw Krijgsauditoraat.

Wij wenschen ons niet in te laten met het beoordeelen van zijn houding tijdens de bezetting, maar wij denken aan den hachelijken gezondheidstoestand van den dichter met talent. Inderdaad door een langer verblijf zonder de behoorlijke verzorging, die hij in voorloopige vrijheid zou genieten, is hij wellicht ten doode opgeschreven.

Gelief, Hooggeachte Heer, de verzekering van onzen eerbied te willen aanvaarden.

Lode Baekelmans

Voorzitter van de Vereeniging van Vl.Letterkundigen
Lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor
Taal- en Letterkunde van België

Van Hoogenbemt
(H. Van Hoogenbemt)

Bestuurslid van de Vereeniging van Vl.Letterkundigen

Westerlinck

Letterkundige, Hoogleeraar te Leuven.

Brief van Baekelmans, Van Hoogenbemt en Westerlinck uit het repressiedossier van De Belder [Rijksarchief]

Enkele andere getuigen ten gunste verklaarden dat De Belder in de eerste plaats een dichter was, met een poëtische ziel. Op 24 september 1946 stuurde de echtgenote van De Belder aan de krijgsauditeur in Gent zijn verzameld dichtwerk, gepubliceerd in 1943 bij Manteau in Brussel. 'Uit dit werk', schreef ze, 'blijkt zeer duidelijk de ware levenshouding en persoonlijkheid van den dichter'. Lambert hoopte op die manier (maar tevergeefs) een voorlopige invrijheidsstelling te bekomen. Ze tikte de gedichten 'Gouden regen' en 'Gesprek' over voor hem en schreef een opdracht in de bundel: 'Aangeboden aan den Weledelen Heer Struye, krijgsauditeur bij het Krijgsauditoraat te Gent opdat bij de beoordeling van den dichter dezer verzen hem de ware persoonlijkheid niet zou ontgaan, en om de vrijheid van mijn welbeminden zieken man te vragen'. 'Gouden regen' is in ieder geval een gedicht dat onschuld en kwetsbaarheid uitdrukt:

Wij moeten vallen doch we worden opgehouden
door eenen draad dien ons het leven redt.
Wij zijn drie trosjes bloemen, gele, gouden,
in een rank vaasje bij het raam gezet

en bloeien uit het water voor het open raam
waarvoor een mensch soms in den avond gaat.
Wij willen vallen, doch een dunnen draad
houdt ons in leven, doet ons wederstaan

den aandrang om te vallen, te vergeten –
ons los te rukken van den kleinen levensdraad...
Wij vallen niet doch blijven hangend beven
en weten met ons leven geen raad.

De Belders poëzie werd door zijn vrouw impliciet in stelling gebracht te zijner verdediging. Dat is ook wat Gilliams, heel wat explicieter, deed.

Gilliams op de bres voor De Belder

In het herinneringsalbum schreef de weduwe later:

Het klinkt lachwekkend te moeten zeggen dat het meest bezwarende stuk uit Jefs repressiedossier een gedicht was, en dat de uiteindelijke vermindering van straf verkregen werd door het aanhalen van... een gedicht. [...] De literaire verdediging van de twee gedichten, Ode aan de Führer en Over alle grenzen, werd door Maurice Gilliams opgesteld en juridisch voorgedragen door meester Carlos De Baeck, die ook Borms' advocaat was.¹⁵

Zelf verklaarde De Belder in een verhoor van 28 oktober 1946 over deze twee gedichten:

Voor wat aangaat de "Ode aan den Führer" [...] moet ik zeggen dat deze reeds geschreven was in 1941 of in 1942 en het is buiten mijn weten, dat het verschenen is in de 'De Vlag' van 12 juli 1944. Ik kan niet zeggen, wie dit heeft laten publiceeren in dit weekblad. Wel herinner ik mij deze Ode aan eenige personen medegedeeld te hebben. Wanneer ik deze aan het schrijven was, heeft een vriend mij aangeraden niet verder te gaan en heb dan gevolg gegeven aan zijn goede raad. Voor wat aangaat 'LIED' verschenen in de 'De Vlag' van September 1943 moet ik zeggen, dat het rond dezelfde periode geschreven is als de Ode. Het zijn wel de twee eenige gedichten die ik geschreven heb gedurende de bezetting, welke van dien aard waren.¹⁶

Waarom en door wie Maurice Gilliams werd aangezocht om een lang stuk ter verdediging van De Belder te schrijven heb ik niet kunnen achterhalen. Gilliams en De Belder kenden mekaar waarschijnlijk nog niet echt persoonlijk toen Gilliams zijn verdediging schreef, zoals blijkt uit een bedankingsbrief uit 1948 waarin De Belder Gilliams aanspreekt met 'Hooggeachte heer Gilliams'.¹⁷ Vermoedelijk ging het via advocaat Carlos de Baeck, die een vriend van Maurice Gilliams was (hij was ook de eerste voorzitter van de Stichting Vita Brevis (de 'Gilliamsstichting'). De Baeck (1906-1993), later Belgisch senator, verdedigde onder meer ook August Borms na de Tweede Wereldoorlog. Gaston Durnez herinnerde zich in 1983 het volgende:

Tenslotte vertelde Gilliams mij, dat hijzelf onder de oorlog 'spierwit' is geweest, wat hem niet belette, in de repressieperiode vele mensen te helpen. Dat deed hij o.m. samen met advocaat De Baeck, de verdediger van Borms, een jurist 'voor wie de zwarten een grote kaars mogen branden'. De Baeck heeft er zich zeker niet rijk mee gemaakt. Hij en Gilliams hebben vaak zelf betaald wat nodig was. Niemand hoefde dat te weten. Hij heeft er stank voor dank voor gekregen.¹⁸

ODE AAN DEN FÜHRER

J. L. DE BELDER

Uit schemerleven in den hellen dag getreden
richtt' ik mijn wankle stappen, mijne schreden
naar 't klare licht.

En nu, dat weggeleden
het duister is, nu sta ik in het leven
van elken dag en zie U klaar voor mij,
mijn land, mijn volk en gij
die voor me werd een Genius, voor mij
een vader, gij die trouw en sterk
de kroon zet op het duizendjarige werk
van allen die, hun bloed getrouw, geleden,
gestreden hebben en die nu in 't heden
herrijzen in de zonen van mijn land, het schoone,
het schoonste op de aarde : mijn land, tot 't Rijk,
door U, die Führer zijt, heropgeroepen
voor ons die zien plots en begrijpen
den zin van 't leven en die wijden
voortaan hun werk weer aan de groote taak
van U, met U, om samen uit den slaap
te doen ontwaken allen die nog droomen
van stille grootheid, die hun blonde zonen
een beter land beloofden dan het hunne was.

(Het is nu avond en in 't groene gras
der weide speelt mijn kind met 't kleine schaap
terwijl ik schrijf dit, en een landman gaat
naar huis toe langs het korenpad.
Oh, dankbaar ben ik U omdat
wij ook dit kalme avondbeeld
aan U te danken hebben, want geheel
hebt gij de wonden die de vijand sloeg
in ons, de onheilstichter, die bedreigd U had,
Uw werk, dit Rijk, mijn stille avondpad.)

Ik zag U eenmaal in een kleine stad
langs de rivier. Er waaiden bonte vlaggen
op alle torens en de heuveltoppen
waren een krans van vuur voor U ontstoken.
Gij kwaamt. En kleine meisjes, toegelopen
over de straat, met bloemen in de hand,
hebt gij de wang gestreeld. Er was een milde band
van liefde tusschen U, de menschen en de dingen.
Toen gingen knapen wondere liederen zingen
waarin Uw naam voorkwam die stil geprezen werd.
En moeders toonden U hun jongste kind,
terwijl de avond en de avondwind
het lied der blijdschap verder droegen langs de straten.
Gij hebt daarop de kleine stad verlaten —
het was alsof een heilige henenging.
Een stille krans van roerloos licht nog hing,
den ganschen nacht, over het plein, de straten
langswaar gij gingt...

(Uit : « Een ode aan het Rijk », in voorbereiding.)

Hoe Gilliams zelf de oorlog en de repressie beleefde kunnen we beknopt lezen bij Annette Portegies.¹⁹ Op het einde van de oorlog liep hij door de V1-bommen op Antwerpen materiële en lichamelijke schade op (een glasscherf in zijn been). Tijdens de oorlog weigerde hij alles wat naar collaboratie kon ruiken, toch kwam hij na de oorlog door een valse beschuldiging (hij zou een artikel in de *Brüsseler Zeitung* hebben geschreven) even in opspraak, wat hem in woede deed ontsteken tegen Karel Jonckheere die die geruchten voor waar aannam. Om die man een neus te zetten (dixit Portegies) kwam hij vervolgens publiekelijk op voor schrijvers die verdacht werden van collaboratie. Vooral voor Felix Timmermans spande hij zich in, die door 'repressieleider' en 'wraakengel' Toussaint van Boelaere belaagd werd. Gilliams sprak onder meer op Timmermans' begrafenis in 1947.²⁰ Gilliams vertelde ook dat hij uit verontwaardiging in *Het Handelsblad* van 9 februari 1947 enkele kolommen schreef ter verdediging van Timmermans en ter vernedering van Toussaint.²¹ Vanclooster vermeldt dat Gilliams eveneens voor De Pillecyn getuigenis aflegde in de rechtbank over het feit dat De Pillecyn hem een valse legitimatiekaart had bezorgd zodat hij niet naar Duitsland hoefde om tewerkgesteld te worden.²²

Gilliams had voor zijn uiteenzetting ten behoeve van het krijgsauditoraat, die terug te vinden is in het Rijksarchief, De Belders Rilke-vertaling *Wij bouwen aan u* uit 1936 gelezen, naast de bundels *Stilte* (1938), *De Gesloten Kamer* (1939), *Einde Augustus* (1941) en *Epimenides' Ontwaken* (1943). Ook las hij het Führergedicht.

Hij begint met de poëzie van De Belder te etiketteren als 'romantisch', in de zin van 'het sentimenteele ondergaan van de gevoelens'. Uitdrukkelijk onderscheidt Gilliams dit soort romantiek van de Europese literair-historische romantiek die heroïsch en revolutionair is. Die veronderstelt volgens Gilliams immers een 'min of meer heftige agressiviteit'. Hoewel niet expliciet, begint Gilliams hier al aan een karakterschets van De Belder: agressiviteit is hem vreemd, hij kent niet de drang 'het beeld van de wereld te beheerschen' en 'gevoelt en denkt niet agressief'. Gilliams koppelt De Belder alvast los van de Führer, die verderop ter sprake zal komen en uiteraard in de geesten van lezers en toehoorders al aanwezig was.

In een volgend onderdeel van zijn betoog wordt Gilliams poëticaal. Hij geeft de krijgsauditeur uitleg over wat volgens hem het wezen van het dichterschap is. Het dichterschap is geen technische kunde, maar een psychische gesteldheid. 'De psychische gesteldheid laat zich [...] erkennen en onderscheiden in het gedicht, als bewijs van de persoonlijkheid en de geaardheid van zijn maker.' Dat betekent niet alleen dat de dichter enkel kan dichten zoals hij is, maar dat hij – dichter zijnde – niet anders kan dan dichten: het dichterschap is zijn psychische gesteldheid.

Gilliams gaat vervolgens vrij uitgebreid in op vier Duitse dichters die De Belder beïnvloed hebben: Silesius, Hölderlin, Novalis en Rilke. Ze werden alle vier door De Belder vertaald. Die vertalingen worden door Gilliams haast ingezet als een soort van bewijs van goed gedrag en zeden. De voortreffelijkheid en morele integriteit van de vier genoemde auteurs straalt

af op De Belder. Uit diens werk blijkt immers volgens Gilliams dat hij een 'onvergelijkbaar en zalig contact met de genieën' heeft gekend, '(z)ij hebben van hem een beter mens gemaakt, innerlijk rijper en rijker'.²³ Wederom brengt Gilliams die typering van De Belders poëzie in stelling tegen mogelijke (doch niet expliciete) beschuldigingen aan het adres van De Belder wanneer hij stelt dat de vier genoemde dichters hem een toevlucht hebben geboden 'voor de grofheden en het geweld van de wereld'. De toespeling op de oorlog is duidelijk. Gilliams creëert een tegenstelling tussen (dit soort) poëzie en oorlog.

Vervolgens bespreekt Gilliams kort één voor één de bundels die hij van De Belder gelezen heeft. Hij haalt er telkens enkele thema's uit en citeert enkele dichtregels. Op het eerste gezicht lijkt die aanpak nogal onbeduidend en zelfs lukraak. Het belang ervan wordt duidelijk als hij verderop in zijn betoog overgaat tot een uitvoerige interpretatie van het Führergedicht (waar het hem uiteindelijk om te doen is). Uit de opsomming van de titels van De Belders gedichten ('Herfst', 'Avond', 'Droom', 'Stilte' etc.) moet al blijken, zo beweert Gilliams althans, dat De Belder 'allesbehalve avontuurlijk is aangelegd en in het geheel niet gekweld wordt door een ongedurig temperament'. Uit de aangehaalde versregels blijkt bovendien dat 'de dichter alles schuwt wat aan scherpte of aan drift, aan wil of aan kracht doet denken'. Gilliams leidt daaruit af dat de dichter zich presenteert als een onmachtige, een soort van speelbal van de werkelijkheid van buitenaf.

En dan nadert hij langzaam het Führergedicht als hij vervolgt: 'Het ligt in de orde der dingen, dat de zich zwak wetende bewonderend opkijkt naar het sterke in dingen en mensen'. Hij overdrijft daarbij zijn eigen zwakte en de energie van de andere, aldus Gilliams. Die houding komt naar voren in de eerste regels van het gedicht: 'Uit schemerleven in den hellen dag getreden/richt ik mijn wankel stappen, mijne schreden/naar 't klare licht'. Dat beeld van het klare licht vindt Gilliams zwak, flauw en niets vertellend, 'poëtisch gezien'. Herhaaldelijk wijst Gilliams de lezer (en de toehoorder) erop dat hij in zijn analyse een zuiver poëtisch standpunt aanneemt, hoewel het duidelijk gaat om een eerherstel voor De Belder, en het stuk dient als pleidooi in een rechtszaak. De volgende achttien regels van het gedicht doet Gilliams af als verward, en bij een dichter met het talent en de techniek van De Belder kan dat volgens hem enkel wijzen op 'maakwerk'. Het is door de dichter niet gevoeld, het is niet vanuit een innerlijke drang en dwang ontstaan. Hier komt Gilliams dus terug op zijn korte uiteenzetting over het dichterschap als psychische gesteldheid. Vanuit die opvatting past dit gedicht niet bij De Belders dichterschap, is het bijna letterlijk geen gedicht van hem. Deze regels kunnen dan ook geen waarheid bevatten. Hier legt Gilliams even uit wat dichterlijke waarheid is: '*zijn persoonlijke, psychologisch beleefde en psychologisch verantwoorde waarheid*'. Die waarheid is er niet in De Belders versregels.

Dan komt Gilliams terug op de eerder genoemde beïnvloeding door andere dichters: hij beticht De Belder van 'afschrijverij'. Hij haalt regels uit 'Hyperions Schicksalslied' van Hölderlin aan die inderdaad sterk gelijken op regels

uit het Führergedicht. Zo citeert hij Hölderlins verzen: 'Ihr wandelt droben im Licht/Auf weichen Boden, selige Genien!' en zet daarnaast De Belders hierboven geciteerde verzen. Ook andere aangehaalde verzen van Hölderlin lijken sterk op zinssneden en beelden door De Belder gebruikt, zeker waar het diens gebruik van de termen 'Genius' en 'Vader' (voor Hitler) betreft. Bij Hölderlin gaat het uiteraard niet om Hitler, terloops noemt Gilliams hem nog eens uitdrukkelijk 'de zachtzinnige Hölderlin'. Door De Belder te beschuldigen van plagiaat, bewijst Gilliams de onschuld van De Belder: daaruit blijkt immers dat het maakwerk is (niet gevoeld, niet persoonlijk) en dat het woordgebruik onschuldig is (want het komt van Hölderlin).

De derde strofe pakt Gilliams nog anders aan: hij vergelijkt die met de idyllische strofe van De Belders gedicht 'Gebed' dat hij eerder in zijn verslag citeerde met de opmerking: 'dat ik noodig acht in zijn geheel aan te halen'. Nu blijkt waarom. Het gaat in beide gedichten inderdaad om een zeer gelijklopend 'stemmingsbeeld' van een klein stadje aan een rivier, waar dieren en kinderen in een idyllische stemming spelen, waar een plechtige en innige avondstemming hangt etc. Maar in het tweede gedicht voegt De Belder daar de Führer aan toe, die het stadje bezoekt. Volgens Gilliams is het de dichter vooral te doen om de weergave van de poëtische sfeer, die hem als dichter innig raakt. Maar hij kan uiteraard niet ontkennen dat het over de Führer gaat en we zien hoe de passage waarin hij dat verantwoordt duidelijk het moeilijkste was om te schrijven, met een aantal doorhalingen en met de hand bijgeschreven woorden. Het was kennelijk zwoegen. Uiteindelijk staat er:

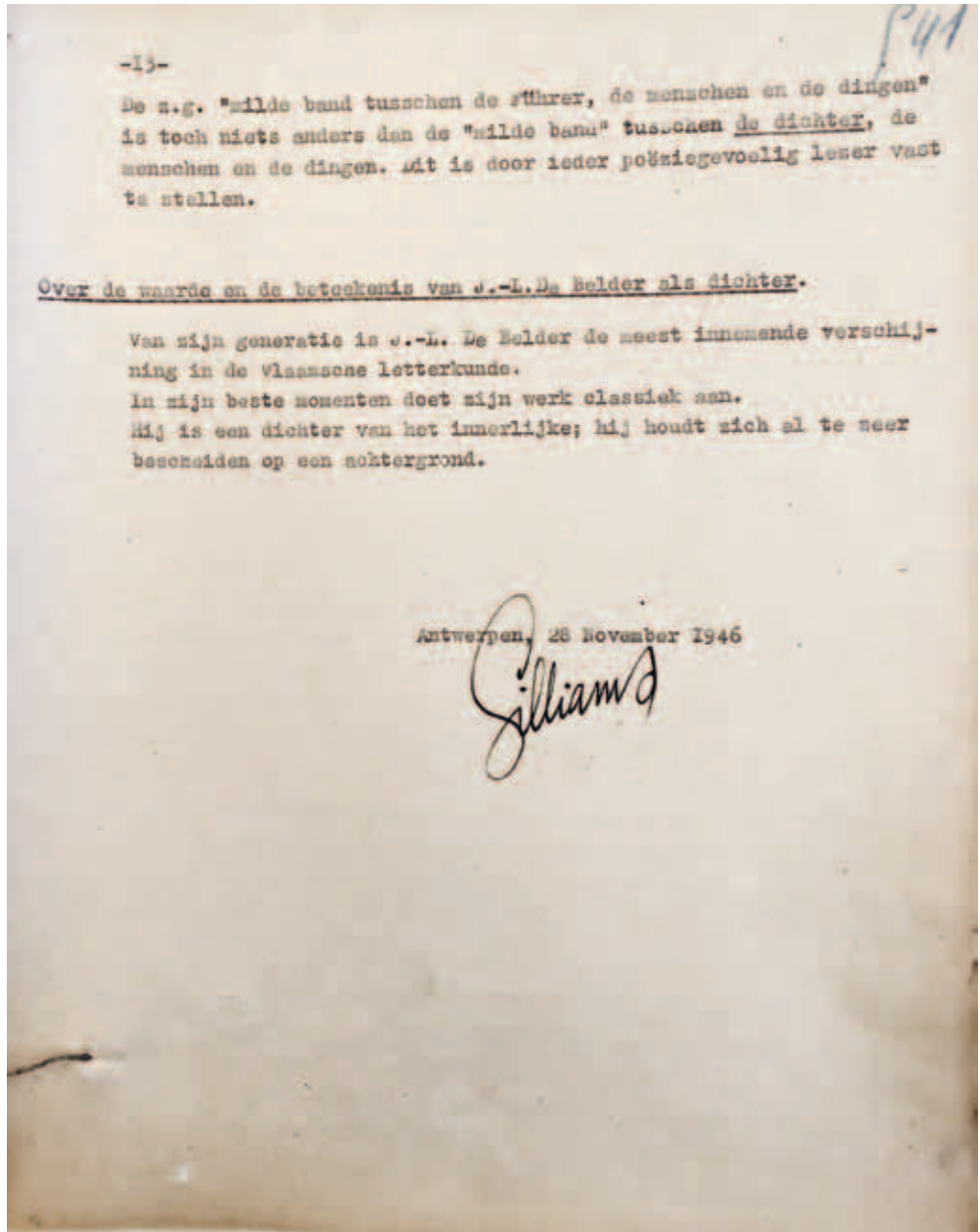
De dichter is ontroerd wanneer hij een volwassen man, en die dan nog de Führer is, dus iemand met een hoge positie in het maatschappelijk leven, zeer eenvoudig en zeer menselijk lief ziet omgaan met de kinderen.....die de dichter immers ook liefheeft, want in vele gedichten heeft hij er van gezongen. De z.g. 'milde band tusschen de Führer, de menchen en de dingen' is toch niets anders dan de 'milde band' tusschen *de dichter*, de mensen en de dingen. Dit is door ieder poëziegevoelig lezer vast te stellen.

Even lijkt Gilliams zich op glad ijs te begeven met die laatste zinssnede, waarin hij De Belder gelijkstelt met de Führer. Maar uit de rest van zijn betoog blijkt dat hij bedoelt dat de dichter in feite zijn eigen gevoelens en stemmingen beschrijft (zoals in andere gedichten) maar daar voor de gelegenheid (maakwerk) de Führer in inschrijft. Het valt op dat Gilliams telkens 'de dichter' onderstreept: hij wil duidelijk een onderscheid maken tussen De Belder als mens en als dichter: het is poëzie, geen daad of handeling. Hier sluit Gilliams zijn 'verslag' af, op 28 november 1946.²⁴

Gilliams gebruikt dus verschillende strategieën om De Belder in eer te herstellen. Wat De Belder schrijft, lijkt op de poëzie van Hölderlin, dus het kan niet slecht zijn, het is afschrijverij dus het is niet 'waar', het verschilt in wezen niet zoveel van zijn andere gedichten die onschuldig zijn, het is

stemmingspoëzie, het is een uitvergroting van de dichterlijke pose van de zwakke versus de sterke, het is poëtisch zwak en verward. De omgang met enkele grote dichters heeft bovendien van De Belder een moreel onberispelijk man gemaakt.²⁵ En tenslotte valt uit De Belders andere gedichten op te maken dat hij romantisch is, niet agressief, niet daadkrachtig en avontuurlijk.

Laatste bladzijde van Gilliams' dossier over De Belder [Rijksarchief]

Vriendschap tussen meester en dienstknaap

Op 28 juni 1948, twee dagen na zijn invrijheidsstelling, schreef De Belder Gilliams een brief waarin hij zijn dankbaarheid uitte, 'een gevoel van bestendige vreugde dat U - die ik steeds als een voorbeeld van de dichter voor me zag - het juist zijt geweest die voor de harde en tuchtmatige rechterstafel voor me woudt getuigen. Hoe heb ik aangevoeld toen wat het verkeerde in m'n houding is geweest'.

Beste 28 Juni 48
Leyden 12.
Tel. 405.05

Geachte Heer Gilliams,

Onmiddellijk na mijne invrijheidsstelling kon
ik aan U uit mijn hart dank te zeggen
om de legging en mee. welant. verandering van
mijn gezin voor de krijt. aad. afgelegd.
In die laatste paar dagen - en nu, en nu -
het me tot een trost te weten dat er buiten
mijn enkele meen, wat die aanvoelen. Monden
hoe het leven droevig is "in camera et in oculis"
Dank om om te lief die U m'n eulgent. woord
heeft. Naast een trost om deze lief is m'n
een gevoel van bestendige vreugde dat U - die
ik steeds als een voorbeeld van, de dichter voor me
zag - het juist zijt geweest die voor de harde en
tuchtmatige rechterstafel voor me woudt getuigen.
Hoe heb ik aangevoeld toen wat het verkeerde in
m'n houding is geweest. Naat het "luculentij" van
laas worden me, wat god. Mithis is het gelukkig.
kant van me, toch denk ik U vragen of het me zo toe.
geleken, ja, deze dan, want, U woudt dat te ma.
den, Mithis een deze dagen te brengen. Mithis.
In de hoop dat me dit zou begrepen worden. Ik heb
uit mijn hart deze gemeent. inting van m'n dank en
feliciteit in met alle hartelijkheid en van, eulgent.
van de.

De Belder

Brief van Jozef de Belder aan Maurice Gilliams, 28 juni 1948 [Letterenhuis]

Vanaf toen groeide de band tussen beide auteurs.²⁶ De Belders latere carrière als uitgever was zelfs nauw verbonden met Gilliams' oeuvre. In 1950 gaf De Belder naar aanleiding van de vijftigste verjaardag van Maurice Gilliams een huldeplakiet uit en dat was het begin van zijn uitgeversactiviteiten. Met zijn uitgeverij Colibrant heeft De Belder veel en voornamelijk poëzie uitgegeven, vaak bibliotheek. Hij vertelde daarover: 'Gilliams heeft mij daarin sterk gesteund. Hij was mijn vereerde meester en hij werd ook mijn beste vriend. Sinds Colibrant begon, gaf hij mij al zijn werk. Ik blijf hem dankbaar. Zijn prestige straalde op ons af'.²⁷ In een stuk in *Ons Erfdeel* uit 1964 noemde De Belder Gilliams 'een van de weinigen die een authenticiteits-detektor zou kunnen zijn op het terrein van de poëzie'. De verwijzing naar het dossier voor het krijgsauditoraat lijkt voor de hand te liggen.

Dat De Belder steeds met dankbaarheid aan Gilliams zou blijven denken lezen we ook in het gedicht 'Meester en dienstknaap' uit het speciaal Gilliamsnummer van *Dietsche Warande en Belfort* van 1974.

De meester tot de dienaar sprak:

*Dit is het boek en dit het woord,
de kleur, de zin en dit de toon,
het hart, 't geheim en dit de droom
waarin ik woon.*

Toen nam de meester 's dienaars hand
en leidde hem tot bij het raam:

*Dit is het land, waarin voortaan
gij, zoals ik, herom kunt gaan
en gij bestendig blijven zult.*

Dit land vol rilde bomen staat
rond een wit landhuis (waarin Elias
en speelse knaap en stille dromer was
en van 't verdriet der nachtegaleen nooit genas).

En om dit huis, veraf of dichterbij:
een oude toren langs een vestingwal
waarin een dichter jarenlang verkwijnt,
een klein kasteeltje in een wijngaarddal
waarin een dichter eenzaam brieven schrijft,
een droevig graf, nabij een waterval,
waarin een dichter en zijn eeuwigheid.
En ginder ook: een tempeltje van goud
waarin een dichter woont, een mandarijn
die, op zijn beurt, en dichterspijn
en zacht solaas voor u zal zijn
én oponthoud.

Toen zei de knaap: uw boek, uw woord
uw huis, dit land, uw zin, uw droom
gaven reeds lang mijn hart zijn toon.
Laat mij de trouwe dienaar zijn
die bij u woont.

Sindsdien verblijft hij in het land
der dichters en der eeuwigheid.

De dienaar ik, de meester hij.²⁸

In de tweede strofe lijkt de dichter-dienaar bevrijd te worden door de meester: ook hij mag in het land 'herom' gaan. De eerste zeven regels van de vierde strofe scheppen het beeld van de dichter als een eenzaam opgeslotene. Dat verwijst mijns inziens naar Hölderlin, één van De Belders grote voorbeelden, die zijn laatste eenzame levensjaren in de *Tübinger Turm* dobracht. Maar daarbij lijkt ook een identificatie plaats te vinden van De Belder met die eenzame, gekwelde dichter 'in gevangenschap'. Gilliams heeft Hölderlin gebruikt om De Belder vrij te pleiten: Hölderlin is een belangrijke schakel in de verhouding De Belder-Gilliams.

In 1943 verschenen in *Westland* het essay 'Friedrich Hölderlins tragedie' van De Belder en de vertaling 'Friedrich Hölderlin. Brood en wijn' door J.L. De Belder.²⁹ Dat essay werd daarna samen met 21 vertaalde gedichten en fragmenten afzonderlijk als brochure uitgegeven bij Die Poorte. In zijn voorwoord (het genoemde essay) noemde De Belder Hölderlin: 'de heerlijkste [...] uit de Westersche literatuur'. Eén van de leuzen van Colibrant was een regel van Hölderlin: 'Wat stand houdt wordt tot stand gebracht door de dichters'. In het Letterenhuis ligt er een ongedateerde briefkaart uit Tübingen van De Belder aan Gilliams. Het opschrift op de voorkant luidt: 'Universitätsstadt Tübingen. Friedrich Hölderlin geb.20.3.1770-gest.7.6.1843'. Er staan foto's op van de toren waarin hij leefde en stierf, een afbeelding van Hölderlin en van zijn graf. Op de achterkant schreef De Belder: 'Met schone groeten uit de stad van mijn jeugd-heimwee en enkele rozenbladjes geplukt op het graf van de gelukkigste van ons allen'.³⁰

In het gedicht 'Meester en dienstknaap' loopt de verhouding tussen meester (Gilliams) en dienstknaap (De Belder) opvallend gelijklopend met de verhouding die Gilliams in zijn pleidooi schetste tussen de wankle dichter die opkijkt naar de grote persoonlijkheid naast hem (De Belder-Führer). Een andere interpretatie laat toe om niet (enkel) in Gilliams, maar (ook) in Hölderlin de meester te zien.

Besluit

In zijn artikel voor het boek *Verbrande schrijvers*, schrijft Marnix Beyen dat het nuttig kan zijn om de daden van culturele actoren tijdens de Tweede Wereldoorlog te bekijken vanuit een onderhandelingsperspectief.³¹ Keuzes die binnen de context van de bezetting werden gemaakt ‘kunnen daarom ook niet worden teruggebracht tot *of* collaboratie *of* verzet *of* één van de vele posities daar tussenin. Vaak waren de posities van culturele actoren erop gericht de kansen die de bezettingscontext hen bood uit te buiten en *tegelijk* de gevaren ervan af te weren’. Ook benadrukt hij dat individuen verschillende rollen kunnen vervullen. ‘Het is best mogelijk dat zij binnen één van die rollen collaboreren met de bezetter, maar binnen een andere niet, of veel minder. Zo kan iemand aan het Oostfront gaan strijden en tegelijk introverte, psychologische literatuur schrijven die niets met het oorlogsgebeuren te maken heeft.’ Zo’n uitspraak lijkt De Belder op het lijf geschreven. Meer nog, bij hem lijkt het niet enkel te gaan om een gespletenheid tussen zijn politieke overtuiging en zijn poëtica, maar om een gespletenheid in zijn dichterschap zelf. Gilliams betoogde dan wel dat de ‘Ode aan de Führer’ buiten De Belders dichterschap stond omdat hij het niet ‘gevoeld’ had, uiteindelijk is dat ook maar een retorische kunstgreep.

Gilliams zelf is uiteraard ook vanuit dat onderhandelingsperspectief te bekijken. Hij heeft geen toegevingen gedaan tijdens de oorlog, maar in zijn verontwaardiging over de culturele zuivering erna, wilde hij zijn naam en zijn pen wel lenen om andermans misstappen te vergoelijken. Het lijkt erop dat hij daar bij Timmermans (de grafrede) en bij De Belder (het pleidooi) het verst in gegaan is.

J.L. de Belder na de oorlog [uit de reeks 'Ken uw Volk', Chromodienst de Beukelaar]

Gebed om stilte

Geef me de stilte, de rust
in 't heilige land van de ernst
waar de dagen verlaten en kalm
en de avonden treurig bestaan,
de kinderen plechtig en droef
met witte lammeren spelen
op de weide van 't kleine dorp
of langs de koele rivier

vloeiend in de oude vallei
die 's nachts van geluiden ruist
als van klokken die plechtig en
droef doorheen de stilte des nachts
langsheen de kleine rivier
zingen in kalm geluk
van heilige rust en van vreugd
die ernstig en plechtig zijn

als de regen met statig geluid
de wegen en bomen beleekt
en de avond zwijgend en koel
de witte morgen verlangt
vol geuren en vooglengefluit
en kleuren, stilte en rust
die heilig van treurnis en ernst
en plechtig van droefenis zijn

[uit J.L. de Belder, *Epimenides ontwaken en andere gedichten* (1943)]

Noten

- 1 Ik dank Jan Ceuppens en Stefan Van den Bossche voor hun commentaar bij eerdere versies van deze bijdrage.
- 2 R. Van de Perre, 'Jozef L. de Belder', in: *Kritisch Literatuur Lexicon*, februari 1988 en A. Magerman, *Jozef L. De Belder*. Provinciebestuur Oost-Vlaanderen 1980. Daarin lezen we op bladzijde 8: 'Tijdens de oorlog [...] bleef hij voor het eigen Vlaams bestand opkomen, met nadien voor hem eveneens de gekende gevolgen van deze houding'.
- 3 Zie bijvoorbeeld Herman van de Vijver, *België in de Tweede Wereldoorlog. Deel 8: Het cultureel leven tijdens de bezetting*. DNB/Uitgeverij Peckmans, Kapellen 1990.
- 4 In 't Pallieterke van 18 december 1981 schreef Jan D'Haese in een *in memoriam*: 'Jef de Belder heeft zijn AKVS-afkomst nooit verloochend, heeft zich als geestelijk kind van Nest van der Hallen steeds afgezet tegen elke verloedering van de hogere waarden, die hij als onaantastbaar beschouwde. Over de oorlog en de repressiemiseries heen [...] bleef Jef de Belder [...] trouw aan zijn Vlaamse ideeën' (geciteerd in *Het Morgenrood. Het Avondrood. Herinneringsalbum J.L. De Belder*. Deurle 1983 op p. 54).
- 5 A. Demedts, *De Vlaamse Poëzie sinds 1918*. Diest, Pro Arte 1945. Het etiket werd overgenomen door onder meer R.F. Lissens in *De Vlaamse Letterkunde van 1780 tot heden* en B.F. Van Vlieden in *Twintig Eeuwen Vlaanderen*.
- 6 Dr. R.F. Lissens, *De Vlaamse Letterkunde van 1980 tot heden*. Elsevier, Amsterdam/Brussel 1954, p. 198.
- 7 Behalve het Führergedicht heeft hij ook nog een gedicht over DeVlag geschreven, waaruit de volgende regels komen: 'Op ons vaandel klauwen/Adelaar en leeuw/Trots verbeterd bouwen/wij een gouden eeuw/Trouw aan Adolf Hitler/is ons hart verpand.'
- 8 *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (Lannoo, Tielt 1998), lemma 'Duitsch-Vlaamische Arbeidsgemeenschap'. Voor een uitgebreide studie over DeVlag, zie Frank Seberechts, *Geschiedenis van DeVlag. Van cultuurbeweging tot politieke partij 1935-1945*. Perspektief Uitgaven, Gent 1991.
- 9 *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*.
- 10 *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*.
- 11 *Herinneringsalbum* p. 90. In datzelfde herinneringsalbum lezen we over De Belders betrokkenheid bij DeVlag: 'De organisatie bestond reeds als een culturele vereniging voor de oorlog, en ook in dat jaar was haar werking louter cultureel. Tot, zoals vele organisaties, ook D-Vlag werd gepolitiseerd en de leden verplicht werden bij openbare aangelegenheden het zwarte uniform te dragen. Dat kwam voor de dichter zwaar aan!' (p. 90). In het boek *Gasten van de Führer. De vlucht van Vlaamse collaborateurs naar nazi-Duitsland tijdens de bevrijding in september 1944* van Rosine de Dijn (Manteau, Antwerpen 2014) komt de vlucht naar Duitsland van de De Belders uitgebreid aan bod.
- 12 Over Line De Belder, zie onder meer <http://www.literair.gent.be/html/lexicondetail.asp?ID=5&AID=2252&l=D> (bezoekt op 3 september 2014).
- 13 In een arrest van het Hof van Beroep in Gent van 22 november 1961 kreeg De Belder eerherstel.
- 14 *Vooruit* is een door de Duitsers gestolen krant. Zie E. De Bens, *De Belgische dagbladpers onder Duitse censuur (1940-1944)*. De Nederlandsche Boekhandel, Kapellen 1973, p. 293-302.
- 15 De Belder zelf zei in een dagboek aantekening van tijdens zijn proces (22 maart 1947, uit het *Herinneringsalbum*): 'Struye was breed voor mij. Over Ode ging hij spottend heen. "Laten we aannemen dat artiesten missen kunnen"'. De Belders vrouw schreef in datzelfde album: 'Dat is dan één goede noot voor krijgsauditeur Struye de Swielande, spijt zijn terdoodveroordelingen: hij had aan zijn vorming bij de jezuïeten nog wat gevoel voor poëzie overgehouden'.
- 16 In zijn dagboek aantekeningen schreef De Belder over die dag: 'Alles bijeen genomen was dit onderhoor niet zo deprimerend [...] Line, moeke, jongetjes...nu weegt alles weer zo zwaar! Nu moest ik bij u zijn'.
- 17 De briefwisseling tussen De Belder en Gilliams ligt in het Antwerpse Letterenhuis.
- 18 Gaston Durnez, 'Maurice Gilliams, verdediger van Timmermans', in: *Een mandeken vol bloemen. Jaarboek 1983 van het Felix-Timmermansgenootschap 11, samengesteld door Louis Vercammen*. Van In, Lier 1983, p. 158.

- 19 Annette Portegies, 'Het peinzend verdriet kweekt zijn eigen rozen. Het leven van Maurice Gilliams (1900-1982)', in: *De Parelduiker* 5 (2000), nr. 3-4, p. 4-53.
- 20 Die toespraak kunnen we lezen in Maurice Gilliams, *In memoriam Felix Timmermans*, Orion, Antwerpen zj.
- 21 Durnez, 'Maurice Gilliams, verdediger van Timmermans'.
- 22 Stijn Vanclooster, 'Filip de Pillecyn en Felix Timmermans. Hun Tweede Wereldoorlog in de briefwisseling tussen Maurice Gilliams en Emmanuel de Bom', in: *Filip de Pillecyn Studies* 11 (2006), p. 37-55.
- 23 Demedts schrijft ook dat De Belders poëzie erop vooruitgegaan is 'waarschijnlijk onder Hölderlin's bezieling'. (Demedts, *De Vlaamsche Poëzie sinds 1918*, p. 140)
- 24 Zijn zaak moest voorkomen op 11 december 1946, maar werd uitgesteld.
- 25 Magerman heeft blijkbaar die verdedigende tekst ooit gelezen: 'Ooit heeft Maurice Gilliams op de romantische drijfkracht van de poëzie van J.L. De Belder gewezen. Zij berust niet op onderscheiding of ontleding, doch is, wars van elke agressiviteit, uiting van een idealistische, idyllische en elegische natuur' (in: Magerman, *Jozef L. De Belder*, p. 11). Het exemplaar van Magermans boek over De Belder in de Erfgoedbibliotheek in Antwerpen bevat een opdracht 'voor Maurice en Maria'. Het is dus vermoedelijk Gilliams' exemplaar.
- 26 De Belders vrouw schreef: 'Een ware, dichterlijke vriendschap verbond Jef met Maurice Gilliams.' Terloops zei ze erbij dat Gilliams een dandy was, met 'de zucht tot sierlijk vertoon: de zilveren wandelstok, het zijden pochetje, de zijden kamerjas' en 'Jef' niet (*Herinneringsalbum*, p. 103).
- 27 G. Durnez e.a. (red.), J.L. de Belder, wereldvreemd zanger van verdroomde poëzie. Nioba, Lier 1987, p. 9.
- 28 In de verzamelde gedichten van De Belder stopt dit gedicht na regel 21 (na 'eeuwigheid').
- 29 Resp. J.L. De Belder, 'Friedrich Hölderlin's tragedie', in: *Westland* 1 (1943), p. 664-677 en 'Friedrich Hölderlin. Brood en Wijn', in: *Westland* 1 (1943), p. 759-763.
- 30 In 1935-36 studeerde De Belder in Marburg an der Lahn.
- 31 M. Beyen, 'Van Brunclair tot Peleman. Cultureel onderhandelen in bezettingstijd', in: L. De Vos, Y. T'Sjoen & L. Stynen (red.), *Verbrande schrijvers. 'Culturele' collaboratie in Vlaanderen 1933-1953*. Academia Press, Gent 2009, p. 28 en 30.